

De IJssellinie - Koude oorlog periode

De IJssellinie , verdedigingswerk uit de "koude oorlog".

Rijdend over de mooie slingerende dijk tussen Deventer en Olst wordt de aandacht plotseling gevestigd op een heus tankkanon. Dat is even raar als onverwacht. Een tankkoepel, compleet met kanon, zo te zien op een betonnen ondergrond of bunker. Het kanon wijst dreigend naar het noord-oosten. Het ziet er goed onderhouden uit, netjes in legergroen, geen roest maar wel voorzien van een deugdelijk slot zodat niemand er in kan. "Wat doet dat ding daar" is de eerste vraag die opkomt. Bordjes met korte teksten en aanduidingen wijzen naar de betekenis. Dit is een onderdeel van de IJssellinie, een verdedigingswerk uit de koude oorlog. Maar dan rijst de vraag meteen wat er te verdedigen viel aan juist de oostkant van de rivier de IJssel. Je verwacht dit eerder aan de overkant. Bordjes volgend kom je aan bij een bunker. Verscholen in het bos. Onderweg komen we meer borden tegen met heldere tekst en foto's. En zo wordt de hele geschiedenis van de IJssellinie zichtbaar gemaakt. De aanblik van een bunker associëren we meestal met oorlog en met name WOII. Maar dit verdedigingswerk werd later gebouwd en heeft dus niets met WOII te maken.

De politieke aanleiding.

De vreugde over het einde van WOII werd in de gehele wereld al snel getemperd door de opkomende vrees dat de strijd misschien nog niet voorbij was. Het verbond van min of meer democratische landen met het communistische Rusland, om het fascisme en nationaal-socialisme te overwinnen, werd in de westerse wereld met argwaan bekeken. Dat werd onder andere veroorzaakt doordat de afspraken die tussen de geallieerden tijdens de 2^e wereldoorlog waren gemaakt, na de oorlog op sterk uiteenlopende wijze werden geïnterpreteerd. Al in 1943 werden tijdens een conferentie in Teheran de politieke invloedssferen in Europa bepaald. Afgesproken was dat de landen in het Midden- en Zuidoosten van Europa gedemocratiseerd zouden worden en vrijgemaakt van fascisme. Rusland bestempelde echter een groot deel van zijn democratisch georiënteerde tegenstanders als fascistisch.

In 1946 begonnen de strubbelingen. Rusland wilde het toenmalige Perzië (Iran) niet verlaten. Samen met de Britten waren ze daar om te voorkomen dat de Duitsers bij de energiebronnen konden komen. Pas na dreiging van Amerika via de veiligheidsraad in te zullen grijpen, vertrokken de Russen.

Churchill, die in 1945 met Stalin afspraken had gemaakt in Jalta over de verdeling van de invloedssferen in Centraal-Europa stelde zich voor dat slechts een (denkbeeldig) "IJzeren Gordijn" dat dwars door Midden-Europa liep, de Russen zou kunnen tegenhouden.

Piloot en Vliegtuig-Aranysas-Cockpit-TopguN-Interception-Aeronautica&Difesa-Fuerza Aerea

Dat was de eerste keer dat deze term werd gebruikt. Hij sprak dat uit tijdens een lezing in de Verenigde Staten.

In 1947 ontstonden opnieuw spanningen. Communistische guerrilla's waren aan het werk in Griekenland. Ze kwamen daar gemakkelijk omdat Bulgarije, Albanië en Joegoslavië in de Russische invloedssfeer vielen. Het was echter tegen de afspraken. De Britten steunden de Grieken maar hadden zelf de gevolgen van de oorlog nog niet kunnen verwerken en konden dit niet meer aan. De VS namen deze last over.

De Amerikaanse president Truman verkondigde dat zijn land bereid moest zijn alle vrije volken te ondersteunen die zich verzetten tegen pogingen tot onderdrukking door gewapende minderheden of door buitenlandse druk: de Trumandoctrine.

Deze ontwikkelingen en daarmee gepaard gaande spanningen tussen de Sovjet-unie en de westelijke geallieerden, waarbij er geen sprake was van oorlog, maar ook niet van vrede, werden algemeen aangeduid als de "koude oorlog".

In de zomer van 1947 vond de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken Marshall dat Amerika de Europese landen wel wilde helpen als ze maar hun economische behoeften en inspanningen tot een gemeenschappelijk plan zouden bundelen. En zo ontstond het gemeenschappelijk orgaan OEEC (Organisatie voor Europese-Economische Samenwerking) van zestien Europese landen die Marshall hulp ontvingen. Dat was het begin van blokvorming in Europa.

In 1948 vond er een communistische staatsgreep plaats in Tsjecho-Slowakije, nadat bij vrije verkiezingen slechts een gering percentage van de stemmen voor de communisten was. Een land dat als een modeldemocratie werd beschouwd werd zodoende plotseling op zeer bloedige wijze achter het ijzeren gordijn getrokken.

Door het gevoel van dreiging kwamen landen tot elkaar en zo ontstond de West Europese Unie, een verbond van Frankrijk, Groot-Brittannië en de Beneluxlanden.

In die periode kon men tegen hoge bedragen reserveringen boeken op een boot die, als de Russen zouden invallen, naar veilige oorden zou varen.

Bij de pogingen om na WOII te komen tot een nieuwe Duitse eenheidsstaat nam de Sovjet-unie een starre, zo niet onwelwillende houding aan. Ze hielden het latere Oost-Duitsland bezet. In 1946 voegden de Amerikanen en de Britten hun zones in Berlijn bijeen. In 1947 kwam daar ook het Franse deel bij. In 1948 zette de Sovjet-unie de voet dwars en begon een blokkade van Berlijn. Omdat de geallieerden geen geweld wilden gebruiken maar ook niet wilden capituleren startten ze een luchtbrug naar Berlijn. Na tien maanden bleek de blokkade een mislukking en hieven de Russen de blokkade op in ruil voor een nieuwe conferentie over het Duitse vraagstuk, dat echter niets opleverde.

In april 1949 werd het Noord-Atlantische Pact gesloten om West Europa tegen eventuele Sovjetagressie te beveiligen. Oorspronkelijke staten waren Canada, de VS, Groot-Brittannië, Frankrijk, de Beneluxlanden, Denemarken, Noorwegen, IJsland en Portugal. Volgens artikel V van het verdrag wordt een aanval op één van hen beschouwd

als een aanval op hen allen. Nog geen half jaar later werd de NAVO opgericht. Het Amerikaanse monopolie op atoomwapens werd door de lidstaten dankbaar gebruikt als excuus om conventionele versterkingen achterwege te laten. Dit tot grote ergernis van de Amerikanen.

De verdedigingsplannen in NAVO-verband.

NAVO plannen voorzagen in eerste instantie slechts uit uiterst bescheiden noodmaatregelen voor een verdediging langs de Rijn tussen Zwitserland en de Noordzee. Als de vijand zou komen zou middels vertragende gevechten in Duitsland die vijand achter deze natuurlijke hindernis gestopt kunnen worden.

Nederland wilde de IJssel toevoegen aan die verdediging, immers, door de Rijn als verdedigingslijn te handhaven werd wel veel Nederlands grondgebied prijsgegeven. In de overbevolkte randstad kon je ook niet met veel troepen een verdediging voeren.

Voor een effectieve verdediging langs de IJssel werden drie (parate) divisies noodzakelijk geacht. Maar Nederland had er daarvoor niet één beschikbaar. Dat wat we zo'n beetje aan een leger hadden was actief in Nederlands-Indië en de NAVO partners meenden dat Nederland maar weinig inspanningen verrichtte voor een snelle opbouw van de landmacht. Onder druk van het feit dat NAVO partners minachtend konden doen over ons landje, alsook de zeer slechte financiële situatie, maar toch ook de noodzaak inziend van een verdediging werd plotsklaps toch de oplossing gevonden.

Deze oplossing was in overeenstemming met de traditie van ons land : een waterlinie.

De waterlinie.

Men plande een afsluiting doormiddel van stuwen in de Beneden Rijn en de Waal, zodat al het water naar de IJssel zou stromen. Deze zou overstromen en een gebied van tenminste vijf kilometer breed zou onder water staan. Zo diep dat het niet doorwaadbaar was maar ook zo ondiep dat er niet doorheen gevaren kon worden. Een belangrijk punt van overweging was dat dit veel minder personeel en materieel zou kosten dan dat een divisie zou kosten. De kosten van een inundatiesysteem werden geschat op 80 miljoen. (dat werd uiteindelijk 100 miljoen) De plannen werden in het diepste geheim gemaakt en toen de Minister (*vanwege de strenge geheimhouding zonder de Tweede Kamer te raadplegen*) toestemming verleende de plannen onder de versluierde naam "noodbruggen pontonplan" uit te werken werden contacten gelegd met de Technische Hoge school in Delft en met Rijkswaterstaat. Met de bouw werd al in 1949 begonnen, zonder aanbesteding en zonder bestekken. Ook werden de bestaande verdedigingswerken (bunkers en dergelijke) bij Nijmegen en Arnhem niet voorbereid of aangepast. Ondertussen bleek uit berekeningen dat om de snelheid van inundatie te verhogen en te garanderen bij lage waterstanden een derde stuw nodig was.

De IJssellinie bij Olst.

Hoewel ook de locaties bij Nijmegen en Arnhem deel uitmaken van deze

verdedigingslinie bezigen we ons in dit artikel alleen met deze derde stuw.

De keuze viel op een locatie bij Olst. Ter hoogte van het landgoed de Haere zou een stuw en andere kunstwerken worden aangelegd. Aan de oostoever van de IJssel waren wat hoger gelegen terreinen dus was het voor de hand liggend aan die zijde verdedigingswerken te maken ter bescherming van de waterstaatkundige kunstwerken. Het zwaartepunt van de verdediging lag oost van de IJssel, langs de spoorbaan Zwolle-Deventer, waar tal van permanente verdedigingswerken zouden worden gebouwd. Ook aan de westzijde verrezen verdedigingswerken waarin een coördinatiepunt voor de luchtdoelartillerie.

De stuw

Kern van de IJsselinie was de stuw. Dit werd een drijvende stuw want het scheepvaartverkeer moest in vreedstijd kunnen doorgaan. In stromend water is het welhaast onmogelijk een gesloten systeem te plaatsen. Het werd een open constructie welke met lieren op de plaats kon worden gebracht. Vervolgens kon het worden afgezonken en worden afgesloten met kleppen. Zo'n open constructie wordt ook wel caisson genoemd. Het caisson bij Olst was 86 meter lang, 30 meter breed en 8 meter hoog. Tussen de landhoofden is de rivier daar 86 meter breed. De breedte van 30m was nodig om de druk van het water te kunnen weerstaan. Smaller betekende : omklappen of breken. De verplaatsbare stuw werd geplaatst in een haven vlakbij de plek waar deze geplaatst moest worden. Was de stuw eenmaal geplaatst dan werd deze versterkt door er binnenvaartschepen tegenaan te leggen en te laten zinken. Door middel van een zandzuiger werd het geheel afgedekt met een dikke laag zand zodat de stuw ook tegen bombardementen werd beschermd. Alleen een stuw kan het water niet tegenhouden. Het water zou er simpel langs gaan en binnendijks gewoon verder kunnen stromen. Daarom werd een pijlerdam gemaakt met schotten. Was de stuw eenmaal geplaatst konden de schotten van de pijlerdam het water doen opstuwen tot dijkhoogte.

De inlaat

Vervolgens moest het water, gereguleerd, het land op kunnen stromen. Er was een waterstaatkundig kunstwerk gemaakt. Een inlaatwerk dwars door de dijk. Middels een 4.30 m hoge segmentschuif kon het water landinwaarts stromen.

Het inlaatwerk bij Olst werd met behulp van Europese subsidie deels gerestaureerd. Het enige overgebleven inlaatwerk is nu zichtbaar maar wel onbruikbaar.
--

Als het water met veel geweld zou worden binnengelaten zou er een alles vernietigende stroom ontstaan. Alles zou wegspoelen. Er werden daarom inundatiekommen gemaakt zodat een gebied kon volstromen en het water tot stilstand kon komen in zo'n kom. Het water mocht ook niet hoger dan zo'n 50 cm komen want dan wordt het bevaarbaar. Alle kommen hadden een letteraanduiding en konden dus "geregeld" vollopen, een proces dat

door de Genie eenvoudig was te beheersen. Natuurlijk moest het overbodige water worden afgevoerd, Sommige inundaties waren dus wel stromend. Aan de westkant van de IJssel, via het inlaatwerk bij Terwolde (inundatiestation nr 9) stroomde het water richting Hattem alwaar het weer in de IJssel stroomde en zo verder naar het IJsselmeer.

De verdediging

De stuw zou zeker een doelwit zijn bij een aanval vanuit het oosten. Dat doelwit moest dus worden beschermd en men had inmiddels geleerd dat dit beter kan door een aantal kleine verdedigingswerken dan door één groot verdedigingswerk. Er werd een ring van in totaal 67 bunkers gebouwd. Klein en moeilijk uit te schakelen. Ze werden veelal op terpen geplaatst, die vervolgens weer met klei werden versterkt. In het gebied bij Olst lijkt het landschap soms op een polderlandschap. Veel dijkjes zijn er te zien maar schijn bedriegt. De hoogte van die "dijkjes" is eigenlijk de normale hoogte van het landschap. Defensie had veel zand nodig en vele boeren verkochten dat zand aan defensie. Zo werd er nogal veel afgegraven. De straten beleven en gingen op dijken lijken. Zo ontstonden ook weer de kommen opdat inundatie 'geregeld" kon worden uitgevoerd. Er was een verdediging tegen lucht aanvallen en tegen grondaanvallen.

Tegen luchtaanvallen

Op een afstand van 1 kilometer rond de stuw werden de bunkers gebouwd voor luchtdoelgeschut. Dat was de BOFOR 40 mm en vierlingmitrailleurs. Deze middelen werden op de bunkers geplaatst en niet er in. Ze konden dus ook snel verplaatst worden. De nadruk van deze luchtverdediging lag gericht op het noorden, immers daarvandaan zou de vijand komen aanvliegen. Niet vanuit het zuiden want bij Deventer was afweergeschut aanwezig. In die tijd werd gevlogen op herkenningpunten en de lijn kerktoren Wijhe, kerktoren Olst volgend kom je precies bij de stuw uit. In die tijd is zelfs overwogen de kerktoren van Wijhe te doen verwijderen. De bunkers voor luchtafweer werden bemand door de luchtdoelartillerie en de commandobunker daarvoor staat aan de westzijde van de IJssel.

Tegen gronddoelen

Aan de oostkant staat de commandobunker van de infanterie. In dit gebied kunnen infanteristen zich goed handhaven. Maar ook werd gebruik gemaakt van versterkingen in de vorm van bunkers met daarin een tank, ook wel tankkazemat genoemd. Het waren Sherman tanks ,geschonken door Amerika, die voordat ze in beton werden gezet eerst nog werden gestript van bruikbare onderdelen. Alleen het kanon was belangrijk. Zo ontstond een mix van luchtverdediging en grondverdediging doordat verschillende types bunker en kazematten door elkaar stonden. De bewapening kon elkaar goed aanvullen want de vierlingmitrailleur is ook inzetbaar voor gronddoelen.

Ten behoeve van infanterieslachtoffers werd er ook een hospitaalbunker gebouwd. Een compleet hospitaal met operatiekamer en al.

Functioneren van de linie

In 1962 klaagden bewoners van steden langs de IJssel over stankoverlast, de toiletten spoelden niet goed door en de boeren hadden last van natte landerijen. Niemand wist wat er aan de hand was en de burgerautoriteiten hadden er geen verklaring voor. Aanleiding voor deze problemen was echter de Cuba-crisis. De internationale spanningen liepen zo hoog op dat de paraatheid van de troepen werd verhoogd en ook werd het telegram "N" uitgevaardigd. Dat betekende dat het peil in het IJsselmeer werd verhoogd. De spuien in de afsluitdijk bij den Oever en Kornwerderzand werden stopgezet. Het water stroomde dus niet meer door naar het IJsselmeer en de waterstand in de IJssel steeg gestaag met alle gevolgen van dien. De volgende stappen van de inundatie werden gelukkig nooit gezet want dan zouden tenminste de 400.000 bewoners van dit gebied moeten worden geëvacueerd. Behalve tijdens de Cuba-crisis is deze voorbereiding ook in werking gezet bij tijdens de Russische inval in Hongarije in 1956 en bij de bouw van de Berlijnse muur in 1961.

Het einde van de IJssellinie

Toen in 1955 de Bondsrepubliek Duitsland lid werd van de Navo ontstond de mogelijkheid van het concept "forward defense". De verdedigingslijn kon worden verplaatst naar de Weser en de Elbe. Het duurde echter nog even voordat dat allemaal geregeld was en de beslissing werd genomen de IJssellinie te ontmantelen. Ze was niet meer nodig. De beslissing viel in 1964. Veel van de kunstwerken zijn nu inmiddels verdwenen.

Geheim

Er zijn weinig of geen foto's gemaakt als er weer eens geoefend werd bij "de IJssellinie". Immers, alles gebeurde in het diepste geheim. Je mocht in die jaren niet eens stoppen op de dijk, laat staan foto's maken van eventueel zichtbare militairen. Het is voorgekomen dat militairen 's nachts schoten op vermeende vijanden die bij nader inzien bestond uit koeien. Niemand in de buurt wist wat zich daar bij het landgoed "de Heare" allemaal afspeelde. De bouwbedrijven werkten los van elkaar, geen bestek aanwezig. Enkele kwajongens uit die tijd weten nu te vertellen dat ze wel eens met een individuele soldaat hebben gesproken en zodoende wisten ze dat er " een ziekenhuis onder de grond zat". Er waren weliswaar bij verschillende gemeenten evacuatieplannen maar over hoog water werd nooit gerept. De burgerautoriteiten wisten dit dus niet. De commandobunker is zo veel als mogelijk weer organiek "aangekleed " en kan bezichtigd worden. Ook de hospitaalbunker is weer "organiek" en enkele kazematten en

bunkers kunnen worden betreden. Onlangs werd een aanvang gemaakt met het blootleggen van weer een nieuw complex bunkers, waaronder een personeelsonderkomen. Vrijwilligers van de stichting "de IJssellinie" verzorgen er rondleidingen en zijn steeds bezig de zaken "completer" te maken. Duizenden mensen hebben de spannende geschiedenis van deze verdediging kunnen aanhoren en vele duizenden zullen nog volgen.

Zie voor meer informatie op www.ijssellinie.nl

Bijzonder veel dank aan Timo Riesewijk, officier bd. en gids 'IJssellinie' voor het interview, de rondleiding en dit verhaal.

Kees Otten & Wim Das
